

До спеціалізованої вченої ради
Д 11.170.02
в Державній установі «Інститут
економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»
01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка,
60

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Никитченко Наталії Валеріївни
на дисертацію ПАВЛЮЧЕНКО Юлії Миколаївни**

**«Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-
процесуальне право**

Актуальність теми дослідження

Ефективне функціонування аграрного ринку має стратегічне значення для розвитку економіки будь-якої держави. Аграрний ринок тісно пов'язаний з життєдіяльністю людей, відіграє ключове значення в забезпеченні продовольчої безпеки країни, охоплює відносини між виробниками, споживачами, посередниками та є складовою економіки держави.

У зв'язку з цим, першочерговими слід визнати заходи щодо правового забезпечення аграрного ринку, господарсько-правової координації його суб'єктів, що забезпечуватиметься завдяки вдосконаленню спеціального правового регулювання.

Загалом, проблематика господарсько-правового забезпечення аграрного ринку є своєчасною і потребує окремої теоретичної розробки у межах науки господарського права.

Важливо відзначити і те, що на тлі недостатності комплексного дослідження відносин, що виникають у сфері правового забезпечення аграрного ринку, цінність представленої роботи значно збільшується.

Таким чином, дослідження господарсько-правового забезпечення аграрного ринку спрямоване на поглиблення теоретичного доробку науки господарського права, а також вдосконалення правотворчої та правозастосовної практики в зазначеній сфері.

В контексті вищенаведеного обрання теми дослідження заслуговує на підтримку, адже вона є актуальною для юридичної науки та економічного життя за своїм предметом, поставленою метою, завданнями та результатами їх вирішення.

Новизна результатів наукового дослідження

Дисертація О.М. Павлюченко є першим в Україні комплексним дослідженням господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, в якому наведені цілісні, науково обґрунтовані та такі, що відповідають сучасним соціально-економічним умовам концептуальні положення, спрямовані на вирішення важливих наукових і практичних проблем удосконалення правового регулювання в умовах євроінтеграції та формування новітньої практики застосування аграрного законодавства.

У першому розділі дисертаційної роботи досліджено поняття «аграрний ринок», здійснено наукові пошуки щодо визначення цього поняття, проведено аналіз господарських правовідносин, які мають місце у межах аграрного ринку та уособлюють цю правову категорію.

Павлюченко Ю.М. виважено підходить до питання обґрунтування господарсько-правової природи аграрного ринку та розглядає його як сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції; як сферу товарообігу сільськогосподарської продукції; як механізм регулювання взаємодії між суб'єктами аграрного ринку (с. 59). Такий підхід дозволяє авторці здійснити економіко-правову характеристику аграрного ринку та обґрунтувати його як багатозначну економіко-правову категорію.

Не менш цікавим є висновок авторки про те, що систему правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції та забезпечення функціонування аграрного ринку складають відносини, які мають місце: 1) при безпосередній реалізації сільськогосподарської продукції; 2) при організації реалізації та здійсненні допоміжних робіт (послуг); 3) щодо встановлення і виконання умов реалізації названої продукції; 4) щодо захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку. (с. 75). Такий поділ суспільних відносин, що супроводжують реалізацію сільськогосподарської продукції дозволив дисертантці встановити їх галузеву приналежність, що безперечно сприятиме розвитку господарсько-правового забезпечення аграрного ринку та враховуватиме суспільні і державні інтереси.

Додатково дисертантка робить висновок що, належність аграрного ринку до сфери економіки, призначення цього ринку, яке полягає у забезпеченні товарообігу сільськогосподарської продукції, дозволяє розглядати відносини щодо її реалізації об'єктом господарсько-правового регулювання через призму теорії господарських правовідносин. Авторка обґрунтовано стверджує, що виділені вище групи правовідносин щодо реалізації сільськогосподарської продукції відповідають тим відносинам, які складають сферу господарських відносин (ст. 3 ГК України) (с. 75).

У другому розділі дисертаційної роботи досліджено внутрішню структуру аграрного ринку, правові форми його організації та правові форми реалізації сільськогосподарської продукції.

Слід підтримати зусилля авторки щодо систематизації наукових підходів в частині тлумачення структури ринку та аргументації на користь включення до нього елементів, на які справляють вплив засоби господарсько-правового забезпечення (с. 140). Оригінальним слід визнати розкриття авторкою структури аграрного ринку через призму структури правовідносин. Для юриспруденції такий підхід має науковий і практичний інтерес, оскільки дозволяє більш повно розкрити змістовне наповнення

поняття ринку, конкретизувати його суб'єктів, розкрити їх правовий статус (с. 140-158).

Привертають увагу авторські міркування щодо проблеми формування та дієвості інфраструктури аграрного ринку. Павлюченко Ю.М. обґрунтовано робить висновок, що першочерговою є потреба закріплення на рівні нормативно-правового акту сучасної моделі інфраструктури аграрного ринку та ключових показників її ефективності, а також обов'язкової участі сільськогосподарських товаровиробників серед засновників суб'єктів інфраструктури, стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації тощо. У дисертації наголошується, що розробка такої моделі повинна включати місцевий, регіональний та національний рівні, а також місце і роль кожного з видів суб'єктів інфраструктури, можливі взаємовідносини між ними та з основними суб'єктами аграрного ринку. У зв'язку з цим заслуговує на підтримку модель інфраструктури, яка пропонується у дисертації як така, що дозволить переглянути напрями і засоби державної підтримки розвитку інфраструктури аграрного ринку, визначити прогалини у правовому регулюванні (с. 178).

Наголошуючи на необхідності досліджувати не назву правової форми організації аграрного ринку, а її зміст авторка справедливо зазначає, що організований аграрний ринок не може бути зведений тільки до біржового ринку, а визначення організованого аграрного ринку, закріплене у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства», може бути використане тільки для цілей згаданого Закону. У зв'язку з цим цікавим є авторське удосконалення поняття організованого аграрного ринку як сукупності правовідносин за рахунок уточнення господарсько-правового характеру договорів щодо реалізації сільськогосподарської продукції, і включенням поряд з біржовою торгівлею інших форм організації ринку, на яких здійснюється торгівля за

встановленими правилами та/або стандартизованими умовами, у передбаченій правовій формі (с. 200).

Слід також підтримати зусилля дисертантки щодо проведення авторської класифікації правових форм організації аграрного ринку на види: 1) інституційні, які передбачають створення визначеного законом суб'єкта господарювання зі статусом юридичної особи з метою організації і здійснення управління певним аграрним ринком (аграрна біржа, оптовий ринок сільськогосподарської продукції, агропродовольчий ринок); 2) неінституційні, які передбачають організацію реалізації сільськогосподарської продукції конкурентним способом за певними правилами та умовами, і можуть мати постійний або тимчасовий характер (ярмарки, аукціони) (с. 220). Такі напрацювання безперечно заслуговують на увагу, оскільки сприяють поглибленню теоретичного доробку науки господарського права.

У третьому розділі дисертаційної роботи досліджено та конкретизовано модель та відповідні засоби державного регулювання аграрного ринку.

Павлюченко Ю.М. виважено підходить до питання обґрунтування саморегулюючої функції аграрного ринку. Авторка справедливо зазначає, що остання знаходить прояв у діяльності основних суб'єктів аграрного ринку, тобто продавців (сільськогосподарські товаровиробники, професійні продавці) та покупців, зокрема, щодо вільного встановлення цін на вироблену продукцію, вибору контрагентів, обрання способів реалізації та договірних форм опосередкування реалізації продукції, інших проявів свободи підприємницької діяльності (с. 226).

При цьому у дисертації додатково робиться висновок, що модель господарсько-правового регулювання аграрного ринку має бути заснована на оптимальному поєднанні саморегулювання та державного регулювання цього ринку. Аграрний ринок, здійснюючи функцію саморегулювання, тяжіє до встановлення ідеального, заснованого на конкуренції, балансу між

попитом і пропозицією, а державне регулювання є цілеспрямованим, має мету, завдання, напрями регулювання, форми, методи, засоби, здійснюється на основі прогнозів та на виконання планів економічного і соціального розвитку, з урахуванням нерозривного взаємозв'язку аграрного ринку із сільським господарством (с. 233). Така позиція авторки дозволяє слідувати сучасним світовим тенденціям щодо передачі державою частини регулюючих повноважень об'єднанням суб'єктів аграрного ринку задля посилення саморегулюючої функції ринку.

Не менш цікавим є висновок авторки, що в інформаційному забезпеченні аграрного ринку мають бути задіяні всі суб'єкти цього ринку, у тому числі Мінагрополітики, Міністерство розвитку економіки України, органи місцевого самоврядування, агропродовольчі ринки, ОРСП, аграрні біржі, агроторгові доми, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські дорадчі служби, об'єднання сільськогосподарських товаровиробників та інші суб'єкти. Зокрема, у дисертації послідовно доведено, що ключове місце в інформаційному забезпеченні відведено інформуванню про ціни на сільськогосподарську продукцію; про фітосанітарні та ветеринарні вимоги, про способи, умови та правила реалізації сільськогосподарської продукції, які можуть різнитися залежно від виду сільськогосподарської продукції, способу та форми організації реалізації сільськогосподарської продукції тощо (с. 288-300).

Заслуговує на увагу та може бути предметом подальшої наукової дискусії авторське визначення напрямів державного контролю на аграрному ринку щодо дотримання законодавства в частині 1) діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури; 2) щодо безпечності сільськогосподарської продукції; 3) на певних аграрних ринках (зокрема, ринку зерна, насіннєвої продукції, органічної продукції та ін.) (с. 300-317).

У четвертому розділі проаналізовано та доопрацьовано поняття, підстави, способи і форми захисту прав та інтересів суб'єктів аграрного ринку, а також застосування господарсько-правової відповідальності.

Розглядаючи способи та форми захисту прав та інтересів суб'єктів у розрізі аграрного ринку, авторкою слушно зазначається, що проявами посягань на права суб'єктів аграрного ринку можуть бути, зокрема, заперечення наявності договірних відносин (наприклад, шляхом подання позову про визнання договору недійсним повністю або в частині) або законності придбання майна на аукціоні, біржових торгах, або права на отримання товару (наприклад, оспорювання права на отримання зерна від зернового складу). Це дозволило у дисертації додатково зробити висновок, що питання захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання постає, якщо мають місце фактичні дії (бездіяльність, рішення), якими ці права порушуються, оспорується, не визнаються (с. 339).

Слід підтримати зусилля авторки щодо аргументації висновку про те, що така форма господарсько-правової відповідальності як застосування адміністративно-господарських санкцій є найбільш врегульованою саме за порушення у сфері обігу сільськогосподарської продукції, яка знаходить прояв у вигляді застосування адміністративно-господарських штрафів та інших адміністративно-господарських санкцій (зупинення діяльності суб'єкта господарювання) (с. 351). Такі напрацювання дозволили дисертантці додатково запропонувати види адміністративно-господарських санкцій за порушення суб'єктами аграрного ринку вимог щодо отримання та використання державної підтримки, а саме: а) повернення коштів державної підтримки, використаних не за призначенням; б) припинення здійснення державної підтримки; в) стягнення штрафів у певному розмірі мінімальних заробітних плат.

Звісно, робота містить і інші, не менш цікаві наукові положення, які визначають новизну дисертаційного дослідження Ю.М. Павлюченко, проте і цього цілком достатньо, аби стверджувати, що авторкою досягнуто головної мети дисертації, яка полягає в розробленні цілісних, науково обґрунтованих та таких, що відповідають сучасним соціально-економічним умовам, концептуальних положень щодо господарсько-

правового забезпечення аграрного ринку, та формуванні на їх основі пропозицій з удосконалення господарського законодавства у цій сфері.

Обґрунтованість і достовірність результатів дослідження

Структура дисертації Ю.М. Павлюченко відповідає поставленій меті та завданням дослідження, а виклад його результатів здійснено на належному науково-методичному рівні.

Наукові положення та рекомендації аргументовані, базуються на розробках з питань господарсько-правове забезпечення аграрного ринку.

Обґрунтованість та достовірність підготовлених висновків та рекомендацій досягається за рахунок дослідження авторкою значної кількості літературних та нормативно-правових джерел (робота містить список використаних джерел із 609 найменувань).

Обґрунтованість сформульованих авторкою висновків і пропозицій підтверджується і фактом публікації робіт, присвячених темі дисертації. Зокрема, результати наукового дослідження викладено у 51 науковій праці, серед яких розділи у 2 колективних монографіях: «Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти» та «Sozioökonomische und rechtliche Faktoren der sozialen Entwicklung unter den Bedingungen der Globalisierung», 23 наукові статі, 14 з яких опубліковано у вітчизняних фахових виданнях і 9 – у наукових періодичних виданнях інших держав; 23 тез доповідей на науково-практичних конференціях; 3 праці, які додатково відображають наукові результати дисертації.

При цьому як публікації, так і автореферат дисертації з достатньою повнотою висвітлюють положення поданого на захист дослідження.

Висновки і рекомендації, які розроблені авторкою в результаті опрацювання значного обсягу законодавства та проведення комплексного системного дослідження, достатньо апробовані на науково-практичних конференціях.

У дисертації вдало використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

В цілому, для роботи характерний логічний стиль викладення матеріалу, а дослідження відзначається послідовністю та чіткістю висновків.

Теоретичне і практичне значення результатів

Теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи полягає в комплексному системному дослідженні проблематики господарсько-правового забезпечення аграрного ринку та розробці пропозицій з удосконалення законодавства України у даній сфері.

Найбільш значущими науковими результатами дослідження є:

- обґрунтування, що аграрний ринок є багатозначною економіко-правовою категорією, котра постає як: сукупність суспільних відносин, урегульованих нормами права, які виникають щодо реалізації сільськогосподарської продукції; сфера товарообігу сільськогосподарської продукції; механізм регулювання взаємодії між суб'єктами аграрного ринку;

- доведення, що в межах аграрного ринку внутрішньо узгоджену систему утворюють господарські правовідносини щодо: 1) безпосередньої реалізації сільськогосподарської продукції суб'єктами господарювання; 2) організації реалізації суб'єктами господарювання сільськогосподарської продукції та надання допоміжних послуг; 3) дотримання суб'єктами господарювання умов реалізації сільськогосподарської продукції; 4) захисту порушених прав і законних інтересів суб'єктів аграрного ринку;

- визначення поняття господарсько-правового механізму забезпечення аграрного ринку як сукупності засобів і способів упорядкування діяльності суб'єктів аграрного ринку, що є необхідними і достатніми для досягнення мети і завдань державного регулювання аграрного ринку та виконання аграрним ринком притаманних йому функцій;

- встановлення переліку функціональних групи суб'єктів аграрного ринку: 1) основні суб'єкти – сільськогосподарські товаровиробники (як первісні продавці), професійні торговці сільськогосподарською

продукцією, покупці (суб'єкти господарювання, які придбають продукцію для потреб виробничої діяльності або інших господарських потреб); 2) суб'єкти із допоміжними функціями щодо забезпечення та сприяння реалізації сільськогосподарської продукції (зерновий склад, перевізники тощо); 3) суб'єкти із спеціальними функціями, що пов'язані з державним регулюванням аграрного ринку – суб'єкти організаційно- господарських повноважень (Міністерство аграрної політики та продовольства України; Міністерство економіки України та ін.).

Теоретичні висновки, запропоновані у дисертаційному дослідженні, можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень з питань господарсько-правового забезпечення аграрного ринку.

Практичне значення положень і рекомендацій виконаного дослідження полягає в тому, що вони можуть бути застосовані у законотворчій діяльності з метою доопрацювання та удосконалення чинного господарського законодавства, а також у практиці правозастосування.

Крім того, матеріали дисертаційного дослідження також можуть бути використані у науково-дослідній роботі, у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Захист прав споживачів» тощо.

Зауваження щодо форми та змісту дисертації

В цілому позитивно оцінюючи положення дисертаційної роботи Ю.М. Павлюченко необхідно звернути увагу на питання, які могли б слугувати предметом додаткових пояснень з боку дисертантки або ж дискусії при захисті дисертації.

1. В дисертації стверджується, що виключно як юридичні поняття, що мають законодавче визначення, аграрний та агропродовольчий ринок є різними, оскільки аграрний ринок – це сукупність правовідносин, натомість агропродовольчий ринок – суб'єкт господарювання. Однак, аргументуючи свою позицію, дисертантка посилається на вимоги

українського законодавства. Зокрема, агропродовольчий ринок визначається як суб'єкт господарювання, що створює належні умови для реалізації (оптової реалізації) сільськогосподарської продукції, в тому числі харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». У зв'язку з цим цікаво почути власну позицію авторки щодо співвідношення понять «аграрний ринок», «ринок агропродовольчої продукції», «ринок сільськогосподарської продукції» та власне доцільність встановлення чітких меж цих ринків.

2. Враховуючи практичну спрямованість і теоретичний інтерес до правового регулювання договору контрактації (підрозділ 2.3 дисертації), дисертантка справедливо зазначає, що його адаптація до ринкових умов можлива шляхом удосконалення правового регулювання відносин з його укладання та виконання. Додатково аргументуючи, що популяризація договору контрактації сільськогосподарської продукції сприятиме затвердженню Типового договору, який у першу чергу потрібний і корисний виробнику продукції як менш обізнаний у правових питаннях реалізації сільськогосподарської продукції стороні. Однак виникає питання, чи не буде сприйняття даної пропозиції дисертантки кроком назад? Типові договори, як правило, прискорюють погодження істотних умов і спрощують договірну роботу сільськогосподарських підприємств, однак у перспективі можуть створити підґрунтя для обмеження прав та законних інтересів суб'єктів господарювання (сторін договору).

3. В дисертації авторкою стверджується, що більшість нормативно-правових актів програмного характеру хоча і передбачали вжиття господарсько-правових засобів забезпечення аграрного ринку (стор. 131), однак апріорі не передбачали реальних засобів та кроків щодо їх виконання. У зв'язку з цим доречним і логічним було б дисертантці під час публічного захисту:

- по перше, озвучити конкретні заходи, які доцільно включити до майбутніх нормативно-правових актів програмного характеру з метою стимулювання розвитку аграрного ринку в Україні;

- по друге, врахувати, що контроль є завершальною стадією процесу управління. У процесі розробки будь яких нормативно-правових актів програмного характеру використовують інформацію про поточний стан у тій чи іншій сфері. Ця інформація відображає реальний стан економіки за конкретно визначений період накопичується, періодично обробляється і формується до початку нового планового періоду у вигляді відповідних звітних даних. Не є винятком нормативно-правові акти програмного характеру щодо стимулювання розвитку аграрного ринку. При цьому, своєчасність надходження інформації, її повнота та достовірність безпосередньо впливають на якість таких актів як на стадії розробки так і на стадії їх реалізації. І в цій частині нез'ясованим залишається питання: хто зобов'язаний контролювати кожен етап реалізації нормативно-правового акту програмного характеру та яким чином встановити відповідальність за неефективність таких актів, зокрема у сфері стимулювання розвитку аграрного ринку.

4. На с. 312 дисертації авторкою зазначається про те, що поряд із державним контролем за аграрним ринком відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції повинні бути об'єктом недержавного контролю. А також у дисертації робиться висновок, що недержавний контроль виступає альтернативною формою державного контролю, тому в подальшому дисертантка зосереджується на дослідженні громадського контролю та контролю саморегульованих організацій. Разом з тим, у порядку дискусії цікаво було б почути думку дослідниці про можливі правові форми трансформації державного контролю у механізми функціонування саморегульованих організацій, яким такі повноваження можуть бути делеговані державою.

5. Авторкою в дисертації зазначається, що правові та організаційні засади державного контролю у сфері забезпечення безпечності

сільськогосподарської продукції відповідають вимогам ЄС, а заходи державного контролю охоплюють всі ланки ланцюга просування сільськогосподарської продукції від виробництва до обігу на аграрному ринку, мають високий рівень формальної визначеності, здійснюються уповноваженими державними органами та акредитованими приватними суб'єктами у визначених формах, мають ризик-орієнтований плановий або позаплановий характер та здійснюються без попереднього повідомлення операторів ринку за виключенням випадків, прямо передбачених законом (с. 311-313). Однак підрозділ 3.6 «Контроль за аграрним ринком» не містить детального аналізу відповідних Регламентів ЄС (с. 307-309). Відповідно не зрозуміло на підставі чого авторка зробила такі висновки?

Загальний висновок по дисертації

Викладені зауваження мають дискусійний характер. Вони направлені на подальше дослідження поставленої проблеми та істотно не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Павлюченко Юлії Миколаївни.

Дисертація Ю.М. Павлюченко – це актуальне, самостійне, змістовне наукове дослідження, яким авторка розв'язує важливу наукову проблему, яка полягає у створенні науково обґрунтованої концепції господарсько-правового забезпечення аграрного ринку та формування на її основі пропозицій з удосконалення господарського законодавства у цій сфері, що безперечно має суттєве значення для науки господарського права.

Дисертація логічно побудована, оформлена відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України, а її положення викладені чіткою та зрозумілою мовою. Пропозиції і рекомендації можуть бути використані для удосконалення чинного законодавства і практики його застосування.

Дисертація Ю.М. Павлюченко відповідає спеціальності 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Автореферат та наукові публікації повністю відображають основні положення та результати дисертації. Публікації в достатній кількості вміщено у наукових фахових виданнях, визначених для оприлюднення положень дисертацій.

Основні висновки дисертації Ю.М. Павлюченко на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук не перетинаються з результатами раніше виконаної нею дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Таким чином, вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Павлюченко Юлії Миколаївни за своїм змістом, достовірністю отриманих результатів, новизною, теоретичною та практичною значимістю відповідає вимогам пунктів 9, 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04. – господарське право; господарсько-процесуальне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарського права
та процесу ННП права
Університету ДФС України

Наталія НИКИТЧЕНКО

